

Reflexie na tému „Náboženstvo a zvieratá“ v *Dingire* 4/2018

HAD V DOME SLOVANOV

Boris Špetnyj

Dedo, ditko, had hospodár, dvorovik, ale aj hospodáriček či domovíček. To sú len niektoré z pomenovaní vzťahujúcich sa na démonickú bytosť v podobe hada s nadprirodzenými schopnosťami. V priebehu 20. storočia rozprávania o hadoch s výrazne pozitívnymi črtami z oblasti strednej a východnej Európy do značnej miery ustúpili. Nedialo sa tak len pod vplyvom kresťanstva, ale svoju úlohu zohrala aj globalizácia. Z hada sa stal pomerne univerzálny symbol, často s nejasným významom. Napriek tomu sa fragmentárne rozprávania o domácom hadovi zachovali v slovanskom folklóre do dnešných dní.

V slovanskej mytológii sa bežne stretávame s tým, že prírodné duchovia alebo duše mŕtvych majú schopnosť prijať zvieraciu podobu a takto viditeľne pôsobiť v hmotnom svete, prípadne komunikovať s ľuďmi. Aj keď niektoré zvieratá boli zasvätené bohom, nikde sa nehovorí vyslovene o zvieracom predkovi človeka, ale skôr naopak, zvieratá ako medveď, labuť, kukučka sú vlastne premenení ľudia. Zlé sily reprezentovali napríklad mačky a kozy, naopak bociany a lastovičky boli považované za domáce zvieratá a ich hniezda boli na domoch vždy vítané, pretože chránili pred požiarom a bleskom.

Za domáce zviera bol považovaný aj had, ktorý sa usídlil v dome alebo jeho okolí a prejavoval sa ako ochranný domáci démon. V každom dome existovalo viacero ochranných duchov. Spoločne s hadom to mohla byť líška alebo domáci duch v podobe starca, prípadne malého chlapca. Aj keď názvy a výzory týchto bytostí vykazujú mnoho variantov, základné predstavy o ich funkcii, vlastnostiach a schopnostiach zostávajú

rovnaké. Zasvätený im bol kút obývacej miestnosti nachádzajúci sa na druhom konci uhlopriečky vedenej od pece. Pod vplyvom kresťanstva ho nahradil tzv. kultový kút, kde bývali zavesené sväté obrázky, kríž a kde stála skrinka s modlitebnou knižkou. Pôvodné bytosti nahradili kresťanskí svätci, ktorých sošky sa často osádzali do murovaných výklenkov na priečelí domu.

Voľne žijúce hady

Okrem kultu domáceho hada existovalo u Slovanov aj množstvo ambivalentných predstáv a povier, ktoré sa viazali k voľne žijúcim hadom. Napriek tomu, že tieto predstavy vykazujú istú mieru nejednoznačnosti, pri hlbšej analýze zistíme, že majú pomerne jasnú štruktúru a vnútornú konzistenciu. Verilo sa, že hady vychádzajú zo zeme na Juraja (24. apríla) a vracajú sa do nej na Bartolomeja (24. augusta). Hada, ktorý uhryzol človeka bez príčiny, zem neprijme. Plazí sa krajinou, až kým nezamrzne. Kto takého hada zabije, preukáže mu službu, ale

súčasne vezme na seba jeho hriech. Had v studni udržiaava čistú a chladnú vodu. Ak od kravy na paši had cicia mlieko, nie je už dobré pre ľudí. V tomto prípade had nadviaže s kravou magické spojenie podobné putu domáceho hada s gazdom – ak hada zabijú, krava uhynie. Stretnutie so zabitým hadom prináša nešťastie, so živým šťastie. Rituálne zabitie voľne žijúceho hada nemuselo predstavovať výlučne hrozbu, mohlo znamenať aj blahobyť. Kto pred 24. aprílom odrezal hadiu hlavu mincou, tomu sa táto vždy vráti. Vyjadrená predstava má základ v starej viere, že hady sú strážcovia zlatých pokladov v horách. V poverových rozprávaniach sa uchovali aj staršie predstavy o kráľovi hadov, ktorý má na hlave korunku, hrebeň ako kohút a píska ako valach. Vlastní zelinku, ktorá všetko otvára a hasí oheň. Kráľ hadov zvoláva 13 300 (alebo iný počet) hadov a spoločne nafukujú kamienok (hadí kameň). Zachovali sa aj príbehy o odvážlivcoch, ktorí sa pokúšali hadí kameň, zelinku, prípadne iný poklad ukoristiť, čo však väčšinou nedopadlo dobre. Hady zimujú spoločne v jaskyni, ktorú otvára a zatvára hadí kráľ. Podľa predstáv narastú hadovi, ktorého 7 rokov neuzrie ľudské oko, krídla a zmení sa na draka. Odkaz týchto a mnohých ďalších rozprávání o neobyčajných hadoch je jasný – hady vlastnia tajomstvá, ktoré sú pre ľudí nedosiahnuteľné. Prítomnosť takéhoto zvieraťa v ľudskom obydľí a zároveň schopnosť získať ho na svoju stranu je významným predpokladom rodinného šťastia.

Had ako domáce zviera

Predstavy o tom, že duša prvého gazdu sa môže po smrti prevteliť do podoby hada, existovali u všetkých Slovanov. S tým súvisela aj viera, že aký bol prvý gazda, taký bude aj had. Mohol byť dobrý, ale mohol aj obyvateľom škodiť. Zvyčajne však škodil skôr susedom, napríklad tak, že v noci chodieval sať vemená ich kráv, aby stratili mlieko. Domáci had je obvyčajne popisovaný ako tlstá a krátka užovka bielej, šedej alebo červenej farby. Niektoré opisy hovoria o nadrozmernej hlave, prípadne kohúťom hrebeni. Obyvatelia domu ho krmili najčastejšie mliekom, syrom alebo vajíčkami, aby si zachovali jeho priazeň. Etnografické záznamy nehovoria priamo o uctievaní, aj keď zrejme v hlbšej minulosti tomu tak bolo. Domáci had prinášal domu ochranu a požehnanie a jeho život bol magicky spojený so životom hospodára. Platil zákaz hadovi akokoľvek ubližovať alebo dokonca ho zabíjať, a to pod hrozbou úmrtia previnilca alebo gazdu, ktorý by mal pôvodného hospodára nahradiť. Domáci had nemusel byť v príbuzenskom vzťahu s obyvateľmi domu, teda po príchode do nového príbytku prijímali obyvatelia aj nového domáceho gazdu. Jeho obľúbenými miestami boli prah domu, pivnica alebo základy, ale mohol sídliť aj pri krbe, pod stolom alebo sa pohyboval v blízkosti hospodárstva. Z úctyhodného množstva etnografického materiálu zozbieraného na túto tému môžeme konštatovať, že na rozdiel od iných bytostí, v prípade hada hospodára bola konfrontácia s človekom bežne vyvolaná zo strany hada a nie človeka. Obyvatelia domu sa mu pokúšali porozumieť a nakloniť

V minulosti mal motív hada na predmetoch okrem estetickéj aj apotropajnú funkciu. Foto: Eddie Howell, <https://unsplash.com>.

si ho na svoju stranu. Svoju prítomnosť dával najavo písaním alebo klopaním na prah. Priatelil sa s deťmi a významné množstvo rozprávání hovorí o tom, že s nimi jedával mlieko alebo kašu z jednej misy. Motív hada sa často vyskytoval na obrazoch, vyrezávaných paliciach a na ďalších predmetoch, ktorým dodával apotropajný (ochranný) rozmer.

Všetky vyššie spomenuté atribúty hada sú v súčasnosti prekryté predovšetkým kresťanským obrazom hada ako púšťača. Had v ústrednom biblickom príbehu explicitne reprezentuje diavla. Je samozrejmé, že táto symbolika sa časom preniesla do folklóru a pod jej vplyvom mohol had hospodár nadobúdať výrazne negatívne vlastnosti. Sémantické reťazce ako had-plodnosť-nekonečno alebo had-podsuetie-poklad nahradil reťazec had-hriech-pokúšenie. V súčasnosti sú zaznamenané aj rozprávania, v ktorých sa hada žijúceho v okolí domu ľudia boja a krmia ho zo strachu pred zlými silami.

Rozbor symbolu

Had je jeden z najrozšírenejších a najkomplikovanejších náboženských symbolov vyskytujúcich sa na všetkých kontinentoch. Mnohé z prirodzených vlastností hada, ktoré sú vo zvieracej ríši ojedinelé, boli predpokladom na spojenie s mytologickými motívmi a najrôznejšími kozmologickými a kozmogonickými dejmi, doplnené ďalšími ambivalentnými

Domáce hady

„Pri domoch sa zdržiavali kedysi domáce hady. Boli veľké a žili v diere pri stene alebo pod prahom, niektoré žili pri stajni alebo v chlievoch. Občas ľudia nosili týmto hadom mlieko, mnohí ich dokonca krmievali pravidelne ako domáce zvieratá. Niektorí im nenasili nič, ale rozhodne sa nenašiel nikto, kto by ich chcel vyhnúť alebo im ublížiť. Verilo sa, že ten had je gazdom – pánom domu, a že dom ochraňuje. Aj tých hadov tak nazývali – gazda. Dokonca im ľudia prejavovali úctu, nikto im neublížil. Verilo sa, že ak by sa našiel taký, čo domáceho hada zabije, tak do roka zomrie. A toto naozaj platilo. Náš sused domáceho hada zabil, dokonca nie len tak hocijako, ale ho zastrelil. Všetci sa zhrozili, aj jeho žena dlho bedákala, čo to vyviedol. A naozaj, do roka chudák zomrel. Aj náš krstný otec v Rakovníci zabil na šope domáceho hada. Do roka ho zavalilo v bani a zomrel. Takýchto prípadov bolo veľa. Domáci had nikomu neublížil, len chránil celý dom a jeho rodinu. Kto ho však zabil, naisto zomrel.“ (Asi osemdesiatročná žena z Brdárky, 8. 9. 2002).

Prevzaté z knihy

KOVÁČ, Milan, *Zlatý baran: Príbehy ľudovej viery a mágie spod hory Radzim*.

predstavami súvisiacimi s postojmi ľudí k hadovi. Schopnosť hada zhadzovať kožu ho predurčuje na spojenie s obnovou života, s čím súvisí problematika večnosti a nekonečna. Had môže byť aktívny cez deň aj v noci, čo podporuje mienku o jeho nadprirodzených schopnostiach a zdanlivej schopnosti vidieť aj v tme. Rozdvojený jazyk poskytuje vhodnú platformu na vyjadrenie vzájomných diferencií. Had je silne teritoriálne zvierajúce a len nerád opúšťa miesto, na ktorom sa už usadil, čo ho predurčovalo k úlohe teritoriálneho démona. Nemenej významná skutočnosť je aj to, že správanie hada je pre ľudí značne nečitateľné, keďže disponuje pomerne malým registrom signálov. Spojenie tohto symbolu s plodnosťou a sexualitou môže podporovať jednak tvar jeho tela pripomínajúceho falus, ale aj to, že znáša vajcia – prastarý symbol plodnosti. V predstavách ľudí bol had v bezprostrednom kontakte s tajomstvami zemského a vodného živlu a, samozrejme, aj záhrobného života. Na jednej strane sa tu stretáva strach z neznámeho umocnený možnosťou smrteľného uštipnutia či zovretia a na druhej strane je to úcta voči jeho schopnostiam. Aj keď v súčasnosti prevláda negatívny obraz hada v slovanskom folklóre, predovšetkým pod vplyvom kresťanstva, nebolo to tak vždy. Keďže spomínané atribúty hada sa v rôznych obmenách objavujú po celom svete, môžeme aj s podporou archeologických nálezov a z analýzy svetových mýtov dospieť k záveru, že táto symbolika sa s hadom spája už od paleolitu. ■

Literatúra

- BOTÍK, Ján, SLAVKOVSKÝ, Peter, *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava: VEDA, 1995.
- KOVÁČ, Milan. *Zlatý baran: Príbehy ľudovej viery a mágie spod hory Radzim*. Brdárka: o. z. Radzim, 2004.
- LECOUTEUX, Claude. *The tradition of household spirits: ancestral lore and practices*. Rochester, Vermont: Inner traditions, 2013.
- LEVKIEVSKAJA, Jelena. *Mify russkogo naroda*. Moskva: AST, 2002.
- MICHÁLEK, Ján. *Na krížnych cestách: Poverové rozprávanie slovenského ľudu*. Bratislava: Tatran, 1991.
- NÁDASKÁ, Katarína, MICHÁLEK Ján. *Čerti, bosorky a iné strašidlá: Slovenské poverové bytosti*. Bratislava: Fortuna Libri, 2015.
- VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990.

Mgr. Boris Špetnyj (*1984) vyštudoval religionistiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Predmetom jeho záujmu je náboženstvo v priestore východnej a strednej Európy.